

EVA PALLASOVÁ

PROBLEMATIKA TZV. VOLUNTATIVNÍ MODALITY V STAROSLOVĚNŠTINĚ

Oblast větné modalities patří bezpochyby k nejméně prozkoumaným úsekům staroslověnské syntaxe. Dosavadní stav bádání poskytuje pouze základní poučení o této problematice v gramatikách jazyka staroslověnského a výčet lexikálně syntaktických modálních prostředků v několika dílčích studiích.

V. Vondrák (1912) pojednává o možnostní a nutnostní konstrukci infinitivu a sponového slovesa *být* s dativem subjektivním při výkladu o funkcích a vývoji infinitivu, dále už pak podává jen přehled výrazů označujících vůli a chtění v souvislosti s užitím pomocných sloves a stručnou poznámku věnuje modálním větám, které paralelně zařazuje ke konjunktivním větám v rámci hypotaxe. O konstrukcích sponového slovesa *být* s infinitivem a popřípadě dativem subjektivním ve významu možnosti a nutnosti se zmiňuje i H. G. Lunt (1965). Z ostatních autorů staroslověnských gramatik si těchto konstrukcí všímá ještě A. Vaillant (1952), ale ani on se nevěnuje jejich popisu obšírněji a uvádí je obdobně jako výše citovaní autoři jen jako jednu z funkcí infinitivu v staroslověně. T. Lehr-Splawiński a Cz. Bartula (1973) podávají přehled modálních sloves, avšak odděleně od vlastní problematiky modalities. Modální slovesa prezentují jako součást konstrukce modální sloveso a infinitiv, pro niž zavádějí termín modální objekt, a začleňují ji do kontextu vazeb slovesa a přímého předmětu. Jak je zřejmé, dotýkají se mluvnické práce pojmu modalita jen okrajově a nejenže nerozlišují její druhy, ale dokonce ji ani nevymezují jako samostatný gramatický jev. Toto je nedostatek, který z hlediska současných metod popisu syntaktické stavby jazyka odstraňuje až R. Večerka (1984). Ve své práci nastiňuje teoretické řešení problematiky modalities, charakterizuje základní modální kategorie a hodnotí modální prostředky po stránce formální i sémantické.

Jako doplněk k výkladu o modalitě v staroslověnských gramatikách je možno dále uvést monografii K. I. Chodovové (1980), která se velmi zevrubně zabývá rozborem infinitivních konstrukcí s modálním významem z hlediska stavby jednoduché věty v staroslověně, a příspěvky o infinitivu a dativu v staroslověně R. Mrázka (1963), L. Pacnerové (1958, 1964), K. Horálka (1948) a K. Haderky (1964).

Z dílčích studií zaměřujících se speciálně na oblast modalities jsou tu pře-

devším články R. Večerky a St. Herodese. R. Večerka (1973, 1985) se věnuje výkladu o užití některých staroslověnských modálních prostředků z hlediska historickosrovnávacího a etymologického a rámcově rozebírá problematiku voluntativní modaloty. St. Herodes (1973) uvádí vybrané lexikální jednotky sloužící k vyjádření modálnosti v staroslověnině a bohatě je dokumentuje konkrétním materiálem. Konečně je třeba připomenout ještě charakteristiku modaloty staroslověnské věty, kterou podává I. A. Frolovová (1975).

Ačkoli tedy první kroky k objasnění modální výstavby staroslověnských textů již byly učiněny, zůstává tato problematika stále nedořešena a poskytuje množství podnětů k dalšímu zkoumání konkrétního jazykového materiálu i k jeho teoretickému zhodnocení.

Z hlediska současných lingvistických bádání stojí oblast modaloty v popředí zájmu četných jazykovědců a byla jí věnována řada rozsáhlých studií přistupujících k tomuto složitému a komplikovanému jazykovému jevu z nejrůznějších zorných úhlů. Při značné názorové různosti, nutně vyplývající z široké škály možných přístupových cest k uchopení modálních struktur, bylo zatím definitivně dosaženo jednoty pouze v chápání modaloty jako konstitutivní složky výpovědi, jejíž podstatou je vztah mezi složkami komunikativního procesu, tj. mezi mluvčím, propozicí a realitou, přesněji vyjádření postoje mluvčího k sdělované skutečnosti (Žaža, 1973). Úvahy lingvistů se rovněž shodují v tom, že modalita je kategorií vícevrstevnou, zahrnující komplex systémově propojených jevů, avšak vlastní vnitřní členění této kategorie i její zapojení do větné struktury je otevřenou množinou teorií, mezi nimiž jednoty není. Šíře teoretického pojetí modaloty vyplývá nepochybně už z povahy jevu samotného. Modalita je větotvornou složkou tvořící rámec základního věcného významu obsaženého v propozici, a zatímco propozice je odrazem věcných vztahů mimojazykové skutečnosti, modalita je modifikací tohoto odrazu, přičemž některé modifikace jsou z hlediska větotvorného obligatorní, jiné fakultativní. Zdrojem modální modifikace věcné báze struktury výpovědi je pak buď a) komunikativní záměr mluvčího — mluvčí formuluje výpověď jako konstataci, otázku, rozkaz nebo přání, b) hodnotící vztah mluvčího k realitě — mluvčí považuje výpověď za reálnou nebo nereálnou, c) vztah činitele děje k ději z hlediska možnosti, nutnosti a záměru — mluvčí popisuje děj jako možný, nutný a chtěný, anebo d) hodnotící vztah mluvčího k výpovědi — mluvčí vyjadřuje míru svého přesvědčení o platnosti výpovědi. Jako příklad mohou fungovat modální modifikace obsažené ve větách typu:

- a) *Otec odešel/neodešel.* — konstatace, reálné sdělení
Otec odešel/neodešel? — otázka, reálné sdělení
- b) *Otec by odešel/neodešel.* — konstatace, nereálné sdělení
Kéž by otec odešel/neodešel! — přání, nereálné sdělení
- c) *Otec musel/nemusel odejít.* — konstatace, reálné sdělení, nutnost/možnost
- d) *Otec asi/určitě odešel/neodešel.* — konstatace, reálné sdělení, jistota/nejistota.

Doklady názorně ukazují, že modalita skutečně tvoří několikastupňovou sémantickopragmatickou vrstvu, jež se vztahuje k věcnému významu výpovědi a jejíž struktura se mění v závislosti na všech složkách komunikativního procesu i na změnách v mimojazykové realitě. Věty *Otec odešel*, *Otec odešel?*, *Otec musel odejít*, *Otec asi odešel* jsou na základě pouhé změny modální charakteristiky interpretovány jako exponenty různých situačních mimojazykových

momentů, formulovaných s rozdílným komunikativním záměrem tak, jak to vyžaduje okamžitá potřeba komunikačního aktu. Zároveň lze rovněž demonstrovat možný přístup k vnitřní diferenciaci kategorie modalit z aspektu zdroje modální modifikace a z aspektu obligatorní nebo fakultativní přítomnosti dané vrstvy modální modifikace v rámci větné struktury. Všechny typy vět — a, b, c, d — obsahují jako svou nedílnou součást modální modifikaci signalizující komunikativní záměr mluvčího, tradičně označovanou jako kategorii modalit postojové (Bauer, Grepl, 1975), a modální modifikaci z aspektu reálnosti a nereálnosti výpovědi. I když někteří autoři hodnotí modální vztahy prizmatem vždy jen jednoho z obou aspektů, buď komunikativního záměru mluvčího (Bauer, Grepl, 1975; Grepl, 1973), nebo reálnosti a nereálnosti výpovědi (Đurovič, 1956), lze je v podstatě uplatňovat souběžně, neboť v praxi splývají (Dokulil, 1967). Komunikativní záměr mluvčího (ilokuční síla) je ovšem z hlediska pragmalingvistického prius. Věta c obsahuje navíc ještě fakultativní modální modifikaci danou vztahem činitele děje k ději z hlediska možnosti, nutnosti a záměru — tzv. modalitu voluntativní — a věta d modální modifikaci danou hodnotícím vztahem mluvčího k obsahu výpovědi, jde o kategorii modalit jistotní, epistémické (Bauer, Grepl, 1975).

K těmto závěrům se došlo na základě rozboru kategorie modalit při popisu současných živých jazyků, avšak metody synchronní lingvistické analýzy je možno použít i pro staroslověnštinu, jak dokazují již výše citované studie týkající se modálních struktur v staroslověnštině, i pro jazyky klasické, v nichž se oblast modalit stala rovněž předmětem zkoumání (Bartoněk, 1980, Peňáz, 1983, 1982, Nováková, 1980). Mrtvé jazyky ovšem vyžadují při aplikaci synchronních metod velmi citlivý přístup. Je třeba vycházet z přesné interpretace dokladů a mít na paměti, že ne všechny významové struktury a jim odpovídající formální prostředky, tak jak jsou známy ze současného jazyka, se realizují v jazyce starém, jinými slovy synchronní řešení teoretických otázek modalit je nutno doplňovat zřetelem historickosrovnávacím. A právě tento moment má nesporný význam pro celkové zhodnocení určitého dílčího gramatického problému, neboť může ukázat jazykové prostředky v procesu jejich utváření a formování.

Staroslověnština má ovšem své specifické postavení nejen ve srovnání s živými jazyky, ale i vzhledem k jiným jazykům mrtvým, je jazykem zvláštním a problematickým, což je způsobeno v prvé řadě časovou a textovou uzavřeností tohoto jazyka. Staroslověnština kanonických textů tvořících podklad jakékoli lingvistické analýzy a rekonstrukce gramatického systému se vyvíjela v poměrně krátkém časovém úseku. Dochované reprezentativní texty pocházejí z 9.—11. stol., a to je ve srovnání s dlouhodobým vývojem např. klasických jazyků řečtiny a latiny údobí nepatrné. Dalším specifickým staroslověnštiny je skutečnost, že se v časově omezeném období své existence jako spisovný jazyk teprve konstituovala, vyvíjela a hledala výrazové prostředky, takže řada jevů, které dnes klasifikujeme, je zachycena ve stadiu zrodu a pouze naznačuje další možný vývoj. Tento proces odráží staroslověnština — srovnáme-li ji opět s klasickými jazyky — ve zvýšené míře. Její formování se totiž po 11. stol. neuzavírá, naopak staroslověnština představuje nepetrifikovaný útvar fungující v těsném sepětí s jazykovou realitou prostředí, v němž vytváří povědomí spisovné normy, a právě vazba na živé podnoží čerstvě se diferencujících slovanských jazyků je zdrojem nových podnětů pro další utváření její

gramatiky a zpětně pak i zdrojem inspirace pro konečnou podobu výrazových prostředků výchozí jazykové matrice.

Jiným neméně důležitým momentem podílejícím se na jazykové charakteristice staroslověnštiny je otázka příčiny vzniku staroslověnštiny a vyhraněnost její funkce. Staroslověnština byla vytvořena vzdělaným jedincem a jeho učenou skupinou především pro potřeby liturgické a měla dopomoci k porozumění biblickým textům, a tím vlastně vytvořit předpoklady k rozvoji písemnictví na slovanském území v domácím jazyce. Tato jednostranná úloha liturgického a literárního jazyka pochopitelně ovlivnila podobu staroslověnštiny co do slovní zásoby i co do výběru prostředků syntaktických a stylových, neboť bylo třeba mobilizovat takové prostředky, které by byly schopny tlumočit obsah náročných cizojazyčných předloh. Konečný jazykový stav staroslověnštiny je výsledkem clevědomé kultivace jejího slovanského základu, při níž byl mnohdy inspirativním momentem vzor nejdůležitějšího jazyka předlohy — řečtiny. Proto je komparace staroslověnského textu s řeckou předlohou nedílnou součástí vlastního zkoumání staroslověnštiny. Vztah k řečtině však nelze pokládat pro staroslověnštinu za naprosto pasivní. Z jazyka předlohy byly převzaty především prostředky mající potenciální oporu v systému prostředků domácích tak, aby dotvořily mnohde chybějící výrazový fond pro sdělování potřebných významových celků. Takovéto formální konstrukty se pak staly funkční součástí staroslověnštiny charakterizujícími ji jako jazyk spisovný a literární. Tuto charakteristiku ostatně propůjčuje staroslověnštině i vrstva grecismů v slovní zásobě a některé stylistické postupy — především v oblasti slovosledu — rovněž evidentně motivované řečtinou.

Jakákoli lingvistická analýza staroslověnského textu musí nutně vzít všechny zmíněné faktory na vědomí a počítat s nimi jako s metodickým vodítkem při popisu sledovaných gramatických jevů, oblast modality nevyjímaje.

Vlastním cílem této sondy do problematiky modality v staroslověnštině je především interpretovat a teoreticky klasifikovat dokladový materiál získaný excerpcí poměrně rozsáhlého fondu staroslověnských památek. Jde jednak o texty kanonické, tj. biblické texty — kodex Zografský, Mariánský, Assemanův, Savvinu knihu, žaltář Sinajský a Eninského apoštola —, liturgické texty — euchologium Sinajské, homiletické — Glagolitu Cloziana a dále kodex Supraslský, jednak o texty mimo kánon staroslověnských památek, jako je Život Konstantinův a Život Metodějův. K excerptům jsou v některých případech přiřazeny další doklady z materiálu Slovníku jazyka staroslověnského.

Protože sféra modality je velmi rozsáhlá, bylo nutno zúžit zorný úhel pohledu na daný problém a věnovat se v zájmu podrobnějšího rozboru dokladů i přesnějšímu formulování závěrů pouze jedné oblasti modality, a to modalitě voluntativní, která je nepochybně nejčastějším předmětem úvah o funkční i sémantické charakteristice modálních struktur v staroslověnštině.

Pozorování systému voluntativní modality v našem pojetí vycházejí z vymezení jejího sémantického pole pomocí zdroje modální modifikace a pomocí stupně závaznosti jejího zapojení do větné struktury. Voluntativní modalitu v této práci chápeme (podle Grepla 1973) jako nekonstitutivní vrstvu modální modifikace ve větné struktuře, danou podmínkami objektivní reality, a tedy potenciálně nezávislou na stanovisku mluvčího. Celková charakteristika tohoto typu modální modifikace spočívá ve vyjádření vztahu činitele děje k ději

z hlediska nutnosti, možnosti a záměru, nebo ve vztahení tohoto volního momentu přímo k ději, pokud větná struktura neimplikuje činitele děje (v případě bezagentních struktur — *Už může pršet* — Grepl, 1973). Daný vztah činitele děje k ději se projevuje jako dispozice činitele děje realizovat nebo nerealizovat obsah predikátu. Ve větné struktuře ovšem může být obsazeno místo činitele děje nositelem stavu, pak jde o dispozici k dosažení nebo nedosažení nějakého stavu. V případě, že volní dispozice činitele děje předpokládá alternativnost řešení při realizaci/nerealizaci obsahu predikátu, označujeme ji jako možnost (*Otec může odejít, Otec může neodejít*), pokud volní dispozice vylučuje alternativnost řešení a připouští řešení pouze jedno, je to nutnost (*Otec musí odejít, Otec musí neodejít*), a signalizuje-li volní dispozice činitele děje jeho zainteresovanost na realizaci/nerealizaci děje, jde o modální modifikaci záměru (*Otec chce odejít, Otec nechce odejít*).

Zdroj modální modifikace determinovaný vztahem činitele děje/nositele stavu k predikovanému ději/stavu z hlediska možnosti, nutnosti a záměru předpokládá nutně iniciátora tohoto vztahu neboli původce modální dispozice, kterého budeme dále označovat jako subjekt modality (Sm). Subjekt modality a jeho vztah k činiteli děje, dále jen subjekt děje (Sd), je velmi důležitý, pokud se týká podrobnějšího členění v rámci subkategorií možnosti, nutnosti a záměru. Podle vztahu subjektu modality k subjektu děje je možno rozlišovat konstrukce heterosubjektové — např. *Otec musel odejít, Otec nutí Petra odejít, Otec chce, aby Petr odešel* —, kde subjekt modality a subjekt děje nejsou totožné ($Sm \neq Sd$) a subjekt děje je zároveň objektem modality ($Sd = Om$), a konstrukce tautosubjektové — např. *Otec může odejít* (ve významu „je schopen“) nebo *Otec chce odejít* — s totožností subjektu modality, subjektu děje i objektu modality ($Sm = Sd = Om$).

Celá kategorie voluntativní modality se tedy rozpadá do tří základních sémantických pásem — možnost, nutnost, záměr —, jež se dále diferencují z hlediska identity subjektu modality a subjektu děje. Podle potřeby lze tato dvě sémantická kritéria doplnit ještě jinými pomocnými klasifikacemi, které rozlišují význam modální modifikace deontické (*Otec může odejít* — někdo mu to dovolil) a aletické (*Otec může odejít* — je schopen odejít nebo jsou příhodné okolnosti, aby odešel) a odstupňovávají v sémantických pásmech možnosti, nutnosti a záměru další modální významy: v subkategorii možnosti významový odstín dovolení (*Otec dovolil Petrovi odejít, Petr může/smí odejít*) a schopnosti (*Otec může/je schopen odejít*), v subkategorii nutnosti významový odstín nezbytnosti (*Otec musí odejít/Je nutné, aby otec odešel*), povinnosti/očekávanosti (*Otec má odejít*) a vhodnosti (*Je vhodné, aby otec odešel*); v subkategorii záměru pak hodnoty úmyslu (*Otec chce/hodlá odejít*) a přání (*Otec si přeje odejít*); (Grepl, Karlík, 1986).

Vydeme-li z aspektu formálního vyjádření modální modifikace, je možno třídit modální konstrukce podle stupně zapojení subjektu modality do formálního rámce větné struktury, tj. podle toho, do jaké míry je přítomnost subjektu modality ve větné struktuře signalizována formálně. Subjekt modality je buď vyjádřen explicitně (*Otec nutí Petra odejít, Otec chce odejít*), nebo je ve větné struktuře obsažen pouze implicitně (*Otec musí odejít* — na něčí příkaz, *Otec může odejít* — s něčím dovolením). V staroslověňštině je možný ještě mezistupeň s depozicí subjektu modality (viz dále).

Pro staroslověňštinu se ukazuje jako nejvýhodnější třídící kritérium pro

oblast voluntativní modality tradiční pojetí tří základních modálních subkategorii možnosti, nutnosti a záměru na ose vertikální a členění podle stupně zapojení subjektu modality do formální výstavby větné struktury s uvedením jednotlivých formálních prostředků vyjadřování voluntativní modality na ose horizontální. Tento postup totiž nejlépe umožňuje zachytit celou oblast voluntativní modality z hlediska genetického a rozlišit v ní jevy centrální, tvořící vlastní jádro voluntativní modality, a jevy přechodné a okrajové, kterými voluntativní modalita přerůstá do jiných významových oblastí, i ukázat souvislost mezi formálními prostředky vyjadřování voluntativní modality (dále jen modální modifikátory).

Pro přehlednost dokumentujeme základní rozčlenění kategorie voluntativní modality v staroslověněštině tabulkou (viz s. 50—51). Její horní třetina je vyplněna modálními modifikátory, které předpokládají explicitní vyjádření subjektu modality buď slovně nominativem syntaktického substantiva, nebo gramaticky koncovkou *verba finita*. Jde vesměs o heterosubjektové konstrukce — vyjma subkategorii záměru, kde se výrazně uplatňují rovněž konstrukce tautosubjektové —, které jsou syntakticky konstruovány jako infinitivní vazby, souvětne konstrukce (*da* + indik.), popřípadě u subkategorie nutnosti jako volnější spojení věty uvozující a přímé řeči s imperativem, např.:

a) infinitivní vazby

nutnost —	Supr 223 — 26/29	<i>Тъгда повелѣ свѣтыи артемонъ елѣнѣма и дивитъ козамъ ити къ епискѣпу къ вѣтрограду </i>
<i>Και ὁ ἅγιος Ἀρτέμων κελεύει τοὺς ... ἀγγέλους και τὰς... ἐλάφους ἀπελθεῖν πρὸς τὸν ἐπισκοπον... ἐν τῷ παραδεισῷ</i>
povelěti = přikázati
	Supr 69 — 18	<i>нуздаачо е зрѣти бѣсомъ ἠναγκάζοντο θύειν τοῖς δαίμοσιν</i>
možnost —	Zogr Mc 10 — 4	<i>повелѣ Моси крѣнигы распустѣныје пар'сати и рустити ἐπέτρεπεν Μωϋσῆς βιβλίον ἀποστασίον γράψαι και ἀπολῦσαι</i>
povelěti = dovolit (modální modifikátor <i>povelěti</i> je doložen v obou významech — „přikázati“ i „dovoliti“)
	Supr 414 — 11	<i>вѣѣѣа бѣсъ створи чюдеса творити многа дастъ ἀνώτερον αὐτὸν τῶν δαιμόνων ἐποίησε, θαύματα ἐργάζεσθαι πολλὰ παρεσκεύασεν</i>
záměr —	Zogr Mt 12 — 38	<i>učitel'ju choštemъ otъ tebe znamenie viděti </i>
<i>διδάσκαλε, θέλομεν ἀπὸ σοῦ σημείον ἰδεῖν</i>
	Zogr L 15 — 16	<i>i želaaše nasytiti se otъ rožьse ježe ēdēacho sviniže και ἐπεθύμει γεμίσει τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἐκ τῶν κερατίων ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι</i>

b) souvětne konstrukce:

nutnost —	Mar Mt 16 — 20	<i>тъгда запрѣти ученикомъ своимъ да никомуже не рекотъ ѣко съ естъ исъ члѣ τότε ἐπε-</i>

- τίμησεν τοῖς μαθηταῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ χριστός*
- záměr — Zogr Mc 6—25 *choštro da mi dazi usěčenq na bljjudě glavnq ioana krystitel'ě || θέλω ἵνα ἐξαυτῆς δῶς μοι ἐπὶ πλῆγμα τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ*
- c) konstrukce s imperativem:
- nutnost — Supr 468—23 *tebě provelěvaǰo vʒstani svręi || Σοὶ δὲ διακελεύομαι ἔγειρε ὁ καθεύδων*
- Zogr L 8—29 *prěštaaše bo dčhvi nečistumu izidi otr̄ ěka || παρήγγελλεν γάρ τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου*

Konstrukce s modálními modifikátory ve větě uvozovací a s imperativem v přímé řeči tvoří plynulý přechod k výrazům na samém okraji sémantického pole modality, jež představují verba dicendi ve vazbě s infinitivem, v souvět-ných konstrukcích (*da* + indik.) a ve spojení s imperativem. Tyto vazby s verby dicendi pak zcela přesahují tradičně pojímaný rámec voluntativní modal-ity nutnosti.

- Např.: Zogr b Mt 23—3 *vʒsě ubo eliko ašte rekort vamt̄ bljjusti svbl-judaite i tvorite || πάντα ὁδν ὅσα ἐάν εἴπωσιν ὑμῖν ποιήσατε καὶ τηρεῖτε*
- Zogr L 19—15 *i reče da priglasęt̄ emu raby ty || καὶ εἶπεν φωνηθῆναι αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους*
- Supr 516—10/11 *ona že gla jemu priz'ri na me i přěkřsti me || Ἡ δὲ λέγει... Ἐπίβλεπον ἐπ' ἐμὲ καὶ σφραγισόν με...*
- Supr 12—29 *i reče privežate paula na n'em̄ || Καὶ προ-έταξεν δεθῆναι τὸν Παῦλον εἰς αὐτό*

V subkategorii voluntativní modality možnosti je okrajovým pásmem konstrukce *dati vlasti/oblasti*, kterou ve spojení s infinitivem lze interpretovat jako „umožnit“. Tato modální interpretace však ještě silně koliduje s původním věcným významem konstrukce „učinit mocným, silným“, např.:

- Zogr L 10—15 *se dach̄ vamt̄ vlasti nastorpati na zmeǰe i skoręriǰe i na vsq silq vrazęǰo || ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφρων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἔχθρου*

Další pásmo sémantického pole voluntativní modality je charakterizováno modálními modifikátory umožňujícími při jeho depozici explicitní vyjádření subjektu modality nepřímým pádem nebo předložkovým pádem syntactic-kého substantiva; ne vždy je však taková pozice subjektu modality obsazo-vána, takže modální modifikátory z tohoto pásma těsně navazují na výrazy z té oblasti voluntativní modality, která subjekt modality pouze implikuje. Jde o pasívní vazby ve spojení s infinitivem a v souvět-ných konstrukcích (*da* + indik.). Pokud se týká vzájemného vztahu subjektu modality a subjektu děje, předpokládají tyto konstrukce heterosubjektovost. Jejich tvoření je možné jen v rámci subkategorie nutnosti a možnosti, např.:

- nutnost — Supr 233—17/18 *duchomъ bo svetyimъ nudima jesmъ obličiti ti zъlye myslī || ὑπὸ πνεύματος ἁγίου ἀναγκάζομαι ἐλέγξει τὴν δεινὴν ἐπίνοιαν*
- Supr 69—1/2 *vъsi nuždaačqъ se otъ n'ichъ žr'eti dēsomъ || πάντες ἠναγκάζοντο θύειν τοῖς δαίμοσιν*
- možnost Supr 148—22/25 *rovelěno je styimī i čstьnyimi zakony različьnyimi mьkamī mьčiti tь || „Προστέτακται διὰ τῶν θείων καὶ σεπτῶν νόμων ἀρμόσασθαι...“*
- Zogr Mt 13—11 *ěko vamъ дано estъ razuměti. тайнаа crstviě nebskaago || ὅτι ὑμῖν δέδονται γινῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν*

Centrální pozici v sémantickém poli voluntativní modality zaujímají modální modifikátory s implicitně vyjádřeným subjektem modality. Jejich společným jmenovatelem je obecné pojetí posesivity v sémantické rovině, které se promítá i do roviny formální, neboť tyto modální modifikátory vznikly vesměs lexikálními obměnami dvou základních posesivních vazeb: dvoučlenné konstrukce *iměti* + infinitiv a jednočlenné infinitivní konstrukce spona (3. os. sg.) + dativ + infinitiv. Modální modifikátory *mošti* a *dlъžьno byti* obsahují skrytou posesi, protože je můžeme chápat jako transponované „*iměti mošti*“ a „*iměti dlъžьno*“ (Večerka, 1985). Jsou to prostředky typické pro subkategorii nutnosti a možnosti a předpokládají heterosubjektovost i tautosubjektovost. Např.:

nutnost — *jestъ* + dat. + inf.:

- Supr 358—19/20 *mъně li jestъ prišьdъše kъ semu popu ti ispovědati grěchy svoe || 'Εγὼ ἔχω τῷδε τῷ πρεσβυτέρῳ προσελθεῖν καὶ ἐξομολογήσασθαι αὐτῷ τὰς ἁμαρτίας μου*
- Supr 240—5/6 *tože mlčati jemu nužda bēaše || 'Ηρωτῶν ἤθελε καὶ σιωπᾶν ἠναγκάζετο*
- Supr 8—23/24 *potrěba jestъ rešti || ἀναγκαῖον εἰπεῖν*
- Supr 556—7 *rasmotri že styi potrěb'ьnu byti nastorpati na vъse prichodeštetъ kъ n'emu*
- Supr 377—7/10 *podoba ti bē položitī sъrebro moje prědъ prodažьstivimi rekše podoba ti bē glagolati pustiti sьvětъ tvoriti || "Εδει σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζῖταις, τουτέστιν εἰπεῖν ἐχρῆν, παραινέσαι, συμβουλεῦσαι*
- Zogr L 22—7 *pride že dьno oprěsnьkъ, vъ n'ъže podobьno bē žr'eti paschъ || ἡ ἡμέρα..., ἡ εἶδει θύσεσθαι τὸ πάσχα*
- Sav Mt 19—3 *ašte estъ dostoino pustiti ženъ sijъ || εἰ ἔξεστι ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ*
- Mar Mt 18—7 *nevolě bo estъ priti skanьdalomъ || ἀνάγκη γὰρ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα*
- Supr 346—3 *lěpo jestъ razuměti o semъ || δεῖ νοεῖν λοιποῦ*

- Zogr Mc 9—45 *debrěe ti estv vrniti vь životě chromu ||*
καλόν ἐστίν σε εἰσελθεῖν εἰς τήν ζωήν χωλόν
- Supr 265—26/27. *un'e bo ti jestv otvnrěđti se boga svoego ||*
Συμφέρει γάρ σοι μᾶλλον τοῦ ἀποστῆναι τοῦ
θεοῦ
- Sin Tr 78b 22—24 *leg'ko bo očima tvoima v'ko. umrvniti*
i oživiti
- Ps Sin 101—14 *ty vskresv pomilueđi siona ěko vřěmje po-*
milovatv || sv̄ anastās oikteirěšeis tήn Siw̄n,
ὅτι καιρός τοῦ οἰκτειρῆσαι αὐτήν

neosobní modální sloveso + dat. + inf.:

- Sav Mt 3—15 *tako bo podobavetv namv isprvntiti vsako*
pravvdv || οὕτως γάρ πρέπον ἐστίν ἡμῖν πλ-
ηρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην
- Cloz 6b—14/17 *dostoitv ubo namv. dvnsv uvěđeti. ěeso radi*
zakonno povelěnie imv bē. v'đano

iměti + inf.:

- Zogr L 7—40 *simone. imav ti nebvto ređti || Σίμων, ἔχω*
σοί τι εἰπεῖν
- Zogr L 14—18 *selo kvrichv imav nođdv iziti i viděti e ||*
ἀγρόν ἡγόρασα, καί ἔχω ἀνάγκην ἐξελθῶν
ιδεῖν αὐτόν
- Zogr L 23—17 *Potrěbv že iměavě na vsě prazdvniky otv-*
ruštati imv edínogo || ἀναγκήν δέ εἶχεν ἀπο-
λῦσαι αὐτοῖς κατὰ εὐρητήν ἓνα

transponované iměti *dvzv* + inf. = *dvžvzv byti*:

- Zogr J 19—7 *i po zakonu našemu dvžvzv estv umrvěti ||*
ἡμεῖς νόμον ἔχομεν, καί κατὰ τόν νόμον
οφείλει ἀποθανεῖν

možnost — *jestv* + dat. + inf.:

- Cloz 2b—8 *ischi v'vprođenu byvvdžju ašte e bvzě ruštati*
ženq svojq na vsěko vřěmē
- Nom Ust 9b—24 *sq da budetv lětv o gv̄ ženiti se || ἔχειν*
ἔξουσίαν... γαμεῖν
- Zogr Mc 10—25 *udoběe estv velbvodu. skvozě igvlině uđi*
proiti. neže bogatu vь crstviev bžiev vrniti ||
εὐκοπώτερόν ἐστιν κάμηλον διὰ τῆς τρουμαλιᾶς
τῆς ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τήν βασι-
λείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν
- Supr 421—24/25 *mošt'vno bo jednětv d'vnev semu byti ||*
δυνατόν γάρ καί ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τοῦτο γενέσθαι
- Zogr Mc 14—35 *ašte v'vzmožvno estv mivno iti otv n'ego ěsv*
si || εἰ δυνατόν ἐστίν, παρελθάτω ἀπ' αὐτοῦ
ἡ ὥρα

jestь + inf. po slovesech smyslového vnímání (jde o vazbu povrchově podobnou s výše uvedenou vazbou posesivní)

Supr 413-15/17 *ne otrъ sego že trъbъjo viděti jestь silo christosovъ* // *Οὐκ ἐντεῦθεν δὲ μόνον ἐστι θεάσασθαι τὴν δύναμιν τοῦ Χριστοῦ*

transponované *iměti moštь* + inf. = *mošti*:

ŽK 16 (ed. str. 109) *mogutъ bo po edinomu vsi prorocъstvovati da vsi učat se i vsi utěšajut se*

Modální modifikátory tvořené lexikálním doplněním základní vazby „spona + dat. + inf.“ přecházejí volně ve výrazy hodnotící.

	nutnost	
Sm vyj. expl.	<i>rešti</i> <i>glagolati</i> }	+ dat. + $\left\{ \begin{array}{l} \text{imper.} \\ \text{inf.} \\ \text{—da + indik.} \end{array} \right.$
	<i>(po)velěti, povelěvati</i> <i>zaděti</i> <i>(za)prěštati, zaprěšiti</i> <i>zapovědati</i> <i>uběditi</i> <i>(sъ)tvoriti</i> <i>ponuditi, ponuždati</i> <i>prinuditi, prinuždati</i> <i>nođiti</i> }	+ dat. + $\left\{ \begin{array}{l} \text{imper.} \\ \text{inf.} \\ \text{—da + indik.} \end{array} \right.$ + ak. + $\left\{ \begin{array}{l} \text{inf.} \\ \text{—da + indik.} \end{array} \right.$
	<i>rečeno jestь</i> <i>povelěno jestь</i> <i>nudimъ jestь</i> <i>prinuždenъ, prinuždajemъ jestь</i> <i>nođiti</i> }	+ dat. + $\left\{ \begin{array}{l} \text{inf.} \\ \text{—da + indik.} \end{array} \right.$ + $\left\{ \begin{array}{l} \text{inf.} \\ \text{—da + indik.} \end{array} \right.$ + nom. + inf.
Sm vyj. impl.	<i>jestь</i> + (dat.) + inf. //	<i>iměti</i> + inf.
	<i>nožda</i> <i>(po)trěba</i> <i>na potrebo</i> <i>potreбно</i> <i>trěbē</i> <i>podobа, podobьno > podobajetъ</i> <i>dostoino > dostoitъ</i> <i>nevolja</i> <i>lěpo</i> } > <i>trěbovati</i>	<i>noždo</i> <i>(dlъgrъ) > dlъžnъ</i> <i>jestь</i> <i>potrebo</i>
	výrazy hodnotící <i>dobro, dobrěje, uněje, luče</i> <i>lъgrъko, blago, gorje, ličo</i> <i>vsъuje, godě, vrěme</i>	

Sémantické pole voluntativní modality v staroslověněštině má tedy třívrstevnou strukturu danou způsobem formálního vyjádření subjektu modality. V jeho centru jsou soustředěny modální modifikátory, jejichž sémantickým podkladem je obecné pojetí posesivity a ve formální rovině nevyjadřují subjekt modality. Okrajovou vrstvu pak tvoří modální modifikátory vyžadující explicitní vyjádření subjektu modality. Případy s možnou depozicí subjektu modality představují složky přechodné. Takovéto rozčlenění voluntativní modality však nelze pokládat za definitivní. Bude ještě třeba provést důkladnější analýzu v rámci jednotlivých subkategorií voluntativní modality – nutnosti, možnosti a záměru – s využitím dalších sémantických i formálních klasifikací, umožňujících jemnější rozlišení modálních odstínů. Rovněž bude nutno zaměřit pozornost na vztah nutnostních a možnostních modifikátorů při negaci a konečně bude třeba doplnit naše pozorování voluntativní modality, prováděná zatím pouze na základě interpretace staroslověnských dokladů, srovnáním s řeckými paralelami.

možnost	záměr
$\left. \begin{array}{l} \text{dati} + \text{oblastb} \\ \text{vlastb} \end{array} \right\} + \text{dat.} + \text{inf.}$	
$\left. \begin{array}{l} \text{povelěti} \\ \text{povelěvati} \\ \text{ostaviti} \\ \text{dati} \\ \text{izvoliti} \end{array} \right\} + \text{dat.} + \left[\begin{array}{l} \text{inf.} \\ \text{—da} + \text{indik.} \end{array} \right.$	$\begin{array}{l} (\text{v}z\text{s})\text{cholěti} \\ // \text{ch}z\text{lěti} \\ \text{želěti} \\ (\text{v}z\text{s})\text{iskati} \\ (\text{iz})\text{voliti} \\ \text{ljubiti} \\ \hline + \\ \text{inf. da} + \text{indik.} \end{array}$
$\left. \begin{array}{l} \text{povelěno jestb} \\ \text{dano jestb} \\ \text{dana jestb} \end{array} \right\} + \text{dat.} + \left[\begin{array}{l} \text{—inf.} \\ \text{—da} + \text{indik.} \end{array} \right.$	
$\text{jestb} + (\text{dat.}) + \text{inf.} // \text{iměti mošt} > \text{mošti} + \text{inf.}$	
$\begin{array}{l} \text{b}z\text{ě} \\ \text{lětb, lětbjo} \\ \text{udob}z, \text{udoběje} \\ (\text{v}z\text{s})\text{možbno} \\ \text{mošt}z\text{no} \end{array}$	

LITERATURA

- ADAMEC, P.: Identifikace sémantiky modálních sloves a jejich ekvivalentů v současné ruštině. In: Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Praha 1973, s. 103—115.
- BARTONĚK, A.: Koncepce větné modality a možnosti jejího uplatnění v latině a řečtině. In: Moderní lingvistika a klasické jazyky. Praha 1980, s. 63—72.
- BAUER, J., GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. Praha 1975.
- BĚLIČOVÁ, H.: Modální báze jednoduché věty a souvětí. Praha 1983.
- BENEŠOVÁ, E.: K sémantické klasifikaci českých modálních sloves. In: OSS III. Brno 1973, s. 217—219.
- BURÁNOVÁ-BENEŠOVÁ, E.: Vztah postojové modality a emocionalita. In: OSS IV/2. Brno 1980, s. 105—108.
- DOKULIL, M.: K pojetí morfologické kategorie. In: Jaz Čas, 18, 1967, s. 13—15.
- ĐUROVIČ, L.: Modálnost. Bratislava 1956.
- FROLOVA, I. A.: Modálnost drevneslavjanskogo predloženiya. In: Izvestija Voronežskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo instituta. Voronež 1975, s. 97—107.
- GREPL, M.: K podstatě modálnosti. In: OSS III. Brno 1973, s. 23—38.
- GREPL, M., KÁRLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha 1980.
- HADERKA, K.: Sočtanije subjekta, svjazannogo s infinitivom, v stal. i csl. pamjatnikach. In: Slavia, 33, 1964, s. 505—533.
- HERODES, St.: Modální adverbia v stroslověnině. In: OSS III. Brno 1973, s. 307—313.
- HORÁLEK, K.: K otázce stsl. infinitivu. In: Poeta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi. Brno 1948, s. 159—165.
- CHODOVA, K. I.: Prostoje predloženiye v staroslavjanskom jazyke. Moskva 1980.
- KOŘENSKÝ, J.: Konstrukce gramatiky ze sémantické báze. Praha 1984.
- LEHR-SPLAWIŃSKI, T., BĄRTULA, Cz.: Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego. Wrocław 1973.
- LUNT, H. G.: Old Church Slavonic grammar. Hague 1965.
- MRÁZEK, R.: Dateľnyj padež v staroslavjanskom jazyke. In: Issledovanija po sintaksisu staroslavjanskogo jazyka. Praha 1963, s. 225—261.
- MRÁZEK, R.: K dativno-infinitivnym konstrukcijam v staroslavjanskom jazyke. In: SPFFBU, A 11, 1963, s. 107—126.
- NOVÁKOVÁ, D.: Výrazové prostředky voluntativní modality v latině. In: SPFFBU, E 25, 1980, s. 263—271.
- PACNEROVÁ, L.: K syntaxi infinitivu v staroslověnských evangelních kodexech. In: Studie ze slovanské jazykovědy. Praha 1958, s. 263—270.
- PACNEROVÁ, L.: Sintaksis infinitiva v staroslavjanskich evangelijach s točki zrenija tehniki perevoda. In: Slavia, 33, 1964, s. 534—557.
- PANEVOVÁ, J., BENEŠOVÁ, E., SGALL, P.: Čas a modalita v češtině. UK Praha 1971.
- PEŇÁZ, P.: Lexikální prostředky tzv. voluntativní modality v řečtině ve srovnání s latinou a češtinou. In: SPFFBU, E 27, 1982, s. 259—269.
- PEŇÁZ, P.: Lexikální prostředky modu možnosti a nutnosti v řečtině ve srovnání s latinou a češtinou. In: SPFFBU, E 28, 1983, s. 249—263.
- RYTEL, D.: Leksykalne šrodky vyražania modalności v języku czeskim i polskim, Wrocław 1982.
- VAILLANT, A.: Manuel du vieux slave, ruské vydání, Rukovodstvo po staroslavjanskomu jazyku. Moskva 1952.
- VEČERKA, R.: K vývoji modálních konstrukcí v slovanských jazycích. In: OSS III. Brno 1973, s. 303—306.
- VEČERKA, R.: Staroslověnština. Praha 1984.
- VEČERKA, R.: Voljuntativnaja modalnost v staroslavjanskom. In: Paleobulgarica, IX, 1985, 2, s. 29—40.
- VONDRÁK, V.: Altkirchenslavische Grammatik. Berlin 1912.
- ŽAŽA, St.: Přehled dosavadního bádání o modalitě slovanské věty. In: OSS III. Brno 1973, s. 15—21.

PRAMENY

- Codex Marianus. V. Jagić. Berolini, Sanktpetersburg 1883.
 Eninski apostol. K. Mirčev, Chr. Kodov. Sofija 1965.
 Euchologium Sinaiticum II. R. Nahtigal. Ljubljana 1942.
 Evangeliarium Assemani II. J. Kurz. Praha 1955.
 Glagolita Clozianus. A. Dostál. Praha 1959.
 Novum testamentum graece et latine. D. Eberhard Nestle. Stuttgart 1914.
 Savvina kniga. V. Ščepkin. Sanktpeterburg 1903.
 Sinajskaja psaltyr'. S. Severjanov. Petrograd 1922.
 Suprasálski ili Retkov sbornik I, II. J. Zaimov, M. Kapaldo. Sofija 1982, 1983.
 Vetus testamentum graece et latine II. Const. Tischendorf. Lipsiae 1860.
 Zografskoje evangelije. V. Jagić. Berolini 1879.
 Žitije Konstantina, Žitije Mefodija. In: Magnae Moraviae fontes historici II. Brno 1971,
 s. 57—115, s. 134—163.
 Slovník jazyka staroslověnského. ČSAV Praha 1958 pas.

ПРОБЛЕМАТИКА Т. НАЗ. ВОЛЮНТАТИВНОЙ МОДАЛЬНОСТИ В СТАРОСЛАВЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается один из возможных подходов к решению проблематики так называемой волонтиативной модальности в старославянском языке. Волонтиативная модальность представлена как неконститутивный факультативный слой модальной модификации в рамках структуры предложения, основой которой является отношение производителя действия к самому действию с точки зрения возможности, необходимости и намерения. Внутренняя дифференциация семантического поля этой структуры исходит из комбинации двух основных критериев: из традиционного деления на три модальные субкатегории — возможности, необходимости и намерения — по осе вертикальной и из классификации модальных конструкций по степени включения субъекта модальности в формальное строение структуры предложения с вычленением отдельных модальных модификаторов по осе горизонтальной.

Этот прием наилучшим образом дает возможность охватить всю область волонтиативной модальности с генетической точки зрения и различить в ней явления центральные, творящие собственное ядро волонтиативной модальности, и явления переходные, а также второстепенные, которые свидетельствуют уже о перерастании волонтиативной модальности в иные знаменательные области. В центре семантического поля волонтиативной модальности в старославянском языке сосредоточены модальные модификаторы, семантической базой которых являются общие понятия притяжательности, а в формальном уровне не выражают субъект модальности. Второстепенный слой создают модальные модификаторы, требующие эксплицитного выражения субъекта модальности. Переходные элементы представляют случаи с возможной депозицией субъекта модальности. Семантическое поле волонтиативной модальности в старославянском языке имеет, таким образом, трехслойную структуру, представленную способом формального выражения субъекта модальности.

